

Тема 1. Становлення та розвиток філософії в античному світі

1. Передумови виникнення античної філософії.
2. Джерела філософії Стародавньої Греції.
3. Етапи розвитку і особливості античної філософії.

1. ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ.

Одночасно з філософією Індії і Китаю на рубежі VII - VI ст. до н.е. виникає антична філософія. Німецький філософ XX ст. К.Ясперс називає період від 800 до 200 рр. до н.е. “вісьовим часом”: “ В цей час відбувається багато незвичайного. В Китаї жили тоді Конфуцій і Лаоцзи, виникли всі напрями китайської філософії. В Індії виникли Упанішади, жив Будда...; в Ірані Заратустра вчив про світ, де йде боротьба добра із злом; у Палестині виступали пророки - Ілля, Ісая, Ієремія...; в Греції - це час Гомера, філософів Парменіда, Геракліта, Платона... Архімеда. Все, що зв'язане з цими іменами, виникло майже одночасно протягом небагатьох століть в Китаї, Індії і на Заході незалежно одне від одного”. В цю епоху були розроблені основні категорії, якими ми мислимо до сьогодні, закладені основи світових релігій і нині залишаються найбільш впливовими. Саме в цей час людство усвідомлює своє буття в цілому, само себе як істоту універсальну. Зміни, що відбулися у “вісьовий час”, мали величезне значення для наступного розвитку. “Тоді відбувся найбільш різкий поворот в історії, - підсумовує К.Ясперс. - З'явилася людина такого типу, який зберігся і до цього дня” (Ясперс К. Смысл и назначение истории. - М., 1991. -С.32-33). Під “античною філософією” (від лат. античний - давній) прийнято підрозумівати філософію Стародавньої Греції і Стародавнього Риму. Вона є першою історичною формою (чи типом) європейської філософії, знаменуючи собою початок європейської культури і цивілізації. їй судилося відіграти особливу роль не лише в розвитку європейської філософської думки, але й усієї духовної культури Європи. “Усі філософські питання починаються з давньогрецьких натурфілософів, — писав німецький філософ-екзистенціаліст М. Гайдеггер. — поетичних висловлюваннях народжується західний світ” (Цит. з Ієірушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій.- К. -Львів, 2000.-С . 52). Антична філософія зародилася в грецьких містах-державках

(полісах) на рубежі VII - VI ст. до н.е. спочатку на західному узбережжі Малої Азії (Іонії), а потім у грецьких містах Південної Італії, у прибережних містах Сицилії, а пізніше, у V ст. до н.е., в етнічній Греції-Афінах. Філософія Стародавнього Риму виникла в кінці республіканського періоду Риму (II - I ст. до н.е.) і розвивалася паралельно з грецькою в часи Римської імперії до падіння останньої (кінець V - початок VI ст.). Що сприяло тому, що саме Стародавній Греції і Стародавньому Риму випала доля появи і розвитку античної філософії? Цьому найперше сприяли географічно-кліматичні умови Балканського півострова, що знаходиться на переломі трьох континентів - Європи, Азії і Африки: сприятливий клімат, наявність сприятливих природних зон (гори, долини, ріки, морські затоки). Протягом VIII - VI ст. до н.е. завершилося розселення греків на Балканському півострові. У Середземномор'ї виникли важливіші міста-держави. В цей час утворюється ряд грецьких колоній. Другим чинником, що зумовив появу і розвиток античної філософії у Стародавній Греції, були культурно-історичні умови. Тут значного розвитку набули текстильне, гончарне і металургійне ремесло, сільське господарство. Це сприяло розширенню торгівлі між грецькими містами і Грецією та країнами Сходу. А в цілому Стародавня Греція перебувала в інтенсивних контактах із давнішими цивілізаціями, засвоюючи їх здобутки. Практичні потреби ремісничого виробництва і землеробства, торгівлі і мореплавства спричинили розвиток астрономічних, метеорологічних, математичних та фізичних знань. Греки освоїли наукові знання країн Сходу - Вавілонії, Єгипту, Ірану, Фінікії. Виникненню і розвитку античної філософії у Стародавній Греції сприяли також соціальні умови. Йдеться насамперед про високий рівень розвитку та багатоманітність напрямів життєдіяльності; існування полісної форми організації життя та інтенсивні контакти між полісами. Демократичний устрій життя в більшості полісів сприяв спілкуванню людей, культивуванню навиків формування ясних, виразних думок, їх аргументації і доведенню. В полісах основні рішення приймалися на загальних зборах, де всі вільні громадяни мали право висловлювати свою думку. 4 Водночас до передумов появи античної філософії у Стародавній Греції дослідники зараховують відносну

зрозумілість античної міфології та її близькість до людини, а також талановитість, активність і рухливість стародавніх греків (Там само. - С.56). У Греції у VI ст. до н.е. відбувається поступовий розклад традиційного типу соціальності, який передбачав більш чи менш жорсткий розподіл станів, кожний з яких мав свій уклад життя, що склався віками. Соціально-економічні зміни вели до руйнування існуючих форм зв'язку між людьми, вимагаючи від індивіда вироблення нової життєвої позиції. Філософія й була однією з відповідей на ці вимоги. Вона запропонувала людині новий тип самовизначення: не через звичку і традицію, а через власний розум.

2. ДЖЕРЕЛА ФІЛОСОФІЇ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ.

Давньогрецька філософія має солідну передфілософію в якості міфології. Вона існувала у трьох різновидах: гомерівському, гесіодівському та орфійському. Гомерівський епос - твори Гомера "Одіссея" та "Іліада". В його центрі - люди або напівбоги. (Боги знаходяться на периферії, вони співучасники людських драм, їхні інтереси переплітаються з інтересами людей). Першоосновою світу є бог Океан і богиня Тефіда - прабатьки всього сущого. Океан - "предок богів", від нього "все походить" ("Іліада"). Він опоясує землю, живить ріки, всі водойми. Відповідно до космологічних уявлень Гомера, світ складається з трьох частин - неба, землі і підземелля. Земля - нерухома кругла площа, небосхил - мідний. Простір між ними заповнений зверху ефіром, а знизу повітрям. Небосхил підтримується стовпами. їх охороняє титан Атлант. На грецькому Олімпі, за Гомером, - десятки богів, головні з яких 12: Зевс, його брат Посейдон (бог моря), дружина Гера (богиня землі), сестри Зевса - богині домашнього вогнища Гестія і земної родючості Деметра, діти Зевса - Афіна, Афродіта, Аполлон, Гефест, Гермес, Арес і Геба. Якщо боги вічно молоді і безсмертні, то люди смертні і нещасливі. Людина складається з тіла і трьох видів духа: псюхе (душа як така), що залишає тіло після смерті; тюмос - афектна, вольова частина духа, і ноос - розум. Псюхе розлите по всьому тілу, тюмос знаходиться в грудях, а ноос - у діафрагмі. Значне місце в тлумаченні Гомером 5 її шми іііімін поняття долі

(майра, морос, айса, ананке). Долі не м*ж ми оОминути, умилюстити; вона сильніша богів. Від неї мпсжа і'б ііс тільки люди, але й боги. Уявлення про першооснову світу - Океан, про долю, людську душу, смерть і безсмертя - це, власне, філософські елементи міфологічного і релігійного світоглядів. Серед безпосередніх попередників античних філософів, крім Гомера, вирізняється міфопоетична творчість Гесіода. Якщо Гомер - напівлегендарна особа, то Гесіод - особистість історична. Він упорядкував міфологічне розмаїття давніх греків у цілісний виклад поставання світу. До нас дійшли його твори "Теогонія", "Праця і дні" та "Щит" (Геракла). "Праця і дні" - художньо-міфологічний твір, в якому йдеться про людину та її потреби. В ньому автор розповідає про свій конфлікт із братом Персом. Той розтратив свою долю спадщини, а потім нагло відсудив собі частину майна Гесіода. В цьому Гесіод відчув соціальну несправедливість. Він бідував, голодував. Але його врятували чесність і працелюбність. Гесіод закликає брата до чесно́ї праці. Твір "Праця і дні" - апологетика чесно́ї праці. Автор засуджує багатство, набу́те нечесним шляхом (силою і обманом), визнаючи добробут, досягнутий власною працею. Він бачить у житті невідповідність між ідеалом чесно́ї праці і самою дійсністю, де панує свавілля сильного. Гесіод пророкує: "Діти з батьками, з дітьми їх батьки домовитися не зможуть. Чужими стануть товариш товаришеві, гостеві - господар, Більше не буде між братами любові, як було колись. Старих родичів незабаром зовсім шанувати перестануть... Правду замінить кулак. Міста підпа́дуть руйнуванню. І не викличе в нікого поваги ні той, хто слідує клятві, Ні справедливий, ні добрий. Скоріше зухвальцеві і злодію Почнуть воздавати хвалу. Де сила, там буде і право. Сором пропаде". (Антология мировой философии: Античность.- Минск Москва, 2001. - С. 14. Переклад із російської - наш). Що ж тоді людям залишається? Відповіді. І сі юд.і надія, Про це він говорить у міфі про Прометей і Пандору І Прометей (сип іітана Іапета) викрав у Зевса вогонь і подарував й о т людим І. т покара» його ці цс, але відняти від людей вогонь не зміг. (Тут виражена ідея неможливості зупинити прогрес). Проте як компенсацію за добро, яке Прометей зробив

людям, Зевс наказує богам створити жінку як зло, протилежне добру. Її звали Пандора. Вона дволична, хоч прекрасна. Буцучи цікавою, заглянула в посуд, де були закриті всякі біди, випустила їх на полю. Закриваючи покришку, зуміла затримати лише одну надію. Тому вона лише одна залишилась у людей, підтримуючи їх, протистоячи бідам. Зацікавлення викликає легенда Гесіода про п'ять поколінь людей: золоте, срібне, бронзове, героїчне і залізне. Перше покоління було створене богами із золота. Люди цього покоління жили як боги. І наступні покоління були все гірші та гірші. У творі “Праця і дні” Гесіод висловив свої моральні переконання. Якщо герої Іомера неморальні, які знають лише мужність як добро і боягузтво як зло, то у нього людина відрізняється від тварини тим, що вона знає, що таке добро і що таке зло. Однак він бачив, що в житті існує суперечність між сущим і належним; те, що відбувається у світі, суперечить природі людини. Цю суперечність автор не може розв'язати, бо у нього нема поняття загробної відплати. Нагорода і відплата можливі лише в цьому світі. Він сподівається на одне: “Зевс не завжди буде це терпіти”. Основні положення етики Гесіода: дотримання міри в усьому, не ображати сиріт, чужоземців, старого батька, не прелюбодіяти з дружиною брата. Для розвитку філософського світогляду найбільше значення мала праця Гесіода “Теогонія” (“Походження богів”). Важливою рисою цієї праці є вже чітко означене міфологічно-космологічне конструювання уявлень про походження світу. Праця, як і попередня (“Праця і дні”), написана у формі поеми. В ній розповідається про походження богів, які, власне, уособлюють собою світобудову та її походження. Що у світобудові спочатку зародилося? Читаємо: “Насамперед у Всесвіті зародився Хаос, а слідом Широкогруда Гея, всезагальний притулок безпечний, Похмурий Тартар, що в земних глибоких надрах залягає, і між усіма вічними богами найгарніший - Ерос”. (Там само. - С.13. Переклад із російської - наш). Хаос - це первісний, позбавлений форми, стан світу, простір між землею і небом. Він виник раніше землі і неба. Хаос - “велика 7 безодня”, порожнеча, що лежить в основі світу. Цю порожнечу згодом заповнюють божества: Гея - земля, Тартар - підземелля, Ераб - темрява,

ніч і Ерос - любов. Усі ці божества виникли безстатеві. Пізніше під впливом Ероса починається статеве народження богів. Отже, Гесіад упритул підходить до ідеї субстанційного початку світу, тобто до початку філософії. Правда, він ще не філософ, а передфілософ. Таким чином, у Гомера і Гесіода вже чітко проступає основне питання світогляду - відношення світу як такого і людей, хоч ще в міфологічній формі - відношення людей і богів, які втілюють різні явища природи. Третім різновидом античної передфілософії є орфізм. Міфічний співець Орфей - втілення могутності мистецтва. Відправившись у підземний світ у пошуках дружини, яку вкусила змія, Орфей своїм співом присипляє сторожа підземного царства Аїда триголового пса Цербера і слізно упрошує володарку цього царства Персефону відпустити дружину. Однак та попереджає, щоб до виходу з царства мертвих не оглянувся на дружину. Проте він не послухався і втратив дружину. Потім Орфея розірвали жриці бога Діоніса - вакханки. Містерії в честь Діоніса (сина Зевса) - бога рослин, покровителя виноробства, перетворилися на оргії, які звільняли людину від звичайних заборон. Це були так звані вакханалії (Вакх - прізвисько Діоніса). Орфею приписують ряд творів, так звані "орфійські гімни". Він навіть вважається засновником релігійного вчення, послідовників якого називали орфіками. В орфізмі містяться уявлення про першопочаток світу. Правда, серед мислителів Стародавнього світу нема єдиної думки, що саме орфіки вважали таким першопочатком. Одні називали ніч, інші - воду, треті - час, четверті - життя землі, неба і моря. Але найбільше з них таким вихідним початком вважали воду. В орфізмі є уявлення про безліч богів, які є джерелом усього в світі. У хаосі з ефіру зароджується "космічне яйце", з якого вилуплюється бог Фанес, що містить у собі зародок усіх світів, богів, істот і речей. Людину створив Зевс із попелу титанів, яких сам спалив. Людина має два початки - нижчий, тілесний, і вищий, духовний. Тіло - гробниця душі. Мета життя полягає у звільненні душі від тіла. Душа має здатність після смерті тіла переселятися в інше тіло, навіть - тварину, комаху, рослину. Ці уявлення подібні до індійської сансари. 8 В орфізмі наявні елементи філософії.

Російський історик філософії А.Чанишев вбачає їх у наростанні елементів деміфологізації картини світу (небо і земля виникають із космічного першояйця) та монопантеїзмі (Зевс обіймає увесь Всесвіт і вміщує його в собі) (Чанішев А.Н. Курс лекций по древней философии.—М., 1981.—С. 117). До джерел старогрецької філософії належать творчість Ферекіда та “семи мудреців”. Ферекід (600 - біля 530 рр. до н.е.) - міфграф і космолог, у якого міфотворча традиція переплітається з філософською. Основний твір - “Гептаміхос” (окремі автори дають цьому твору назву “Теологія”, “Теогонія”), який є перехідною літературою від епічної і релігійної до філософської. Це перший прозовий твір. У ньому теж йдеться про богів, але на відміну від Гесіода, який подав “родовід богів”, Ферекід вважав, що основні боги існували вічно. Це Зас (модифікація Зевса) - творча сила вогню, Хтонія - земля, Хронос — повітря (пневма), вогонь і вода. Необхідно підкреслити, що у Ферекіда світогляд більш деміфілогізований, ніж у Гомера, Гесіода та орфіків. Велику роль у підготовці античної філософії зіграли так звані “сім мудреців”. Число “сім” мудреців досить умовне, бо їх було більше. У списках (у різних комбінаціях їх нараховують 17) повторюється лише чотири: Фалес, Піттак, Солон і Біант, а решта різні імена. Час їхньої діяльності - кінець VII - початок VI ст. до н.е. К.Маркс писав, що “грецька філософія починається із “семи мудреців” (Маркс К., Енгельс Ф. Избранных произведений.-М., 1956.- С.131). А.Чанішев вважає, що мудрість “семи мудреців” не можна віднести ні до науки, ні до міфології (Чанішев А.Н. Курс лекций по древней философии. - С. 120). Тут, як він пише, очевидно з’являється третє духовне джерело філософії—буденна свідомість, особливо те, що досягає рівня “життєвської мудрості”, що виявляється у прислів’ях, які нерідко підносяться до глибоких узагальнень. Вони виступали у формі афоризмів (мудрих стислих висловлювань), яких називали гномами (грецьк. — вислів, розум, задум, дух, свідомість, знання та ін.). Гноми користувалися у Стародавній Греції великою популярністю, а двоє з них - “Нічого понад міру” і “Пізнай самого себе” були висічені над входом до дельфійського храму Аполлона. Виділяють три види

гномів. Перші - морального спрямування: “Нічого понад міру” (Солон); “Міра - найкраще” (Клобук); “Говори 9 ж і м кпи ”(Іпапт); “Не дозволяй своєму языку випереджати твій розум” (Хінні). "Знай свій час”, “Що обурює тебе у ближнього, того нероби сим” (І І т ак). Другі гноми - морально-світоглядного характеру: “Пізнай і лмоіосебе”. Треті-це гноми Фалеса: “Найбільше з усього - простір, Гіо нін вміщує усе”; “Найшвидше з усього думка, бо вона біжить без зупинки” та ін. (Див.: Читанка з історії філософії. - Книга І. - К., 1992. -С.95-96.). Важливим джерелом становлення давньогрецької філософії є наука Стародавнього Сходу. Перші античні філософи здобували наукові знання у Єгипті і Вавілонії, причім дуже швидко перевершивши своїх учителів. Вони стали переробляти афро-азійську вичислювальну математику в дедуктивну науку, а фізику - в метафізику. На цій основі й стало можливим виникнення античної філософії як раціоналізованого світогляду, що шукає субстанційну основу світобудови. Античні філософи здійснили грандіозну спробу побудувати раціоналізовану картину світу, вирішити розумно основне питання світогляду.

3. ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ.

Антична філософія охоплює понад 1 тисячу років, пройшовши ряд етапів. Дослідники по-різному трактують ці етапи. Так, А.М.Чанишев поділяє античну філософію на чотири періоди: зародження і формування (VI ст. до н.е.); зрілість і розквіт (V -IV ст. до н.е.); спад (епоха еллінізму, III - I ст. до н.е.) і період занепаду та загибелі Римської імперії (I - V ст.). І.В.Бичко дає таку періодизацію: досократична доба; класична доба (від Демокріта і Сократа); еллінізм і філософія Стародавнього Риму. Автори “Читанки з історії філософії. Книга І” виділяють два періоди: класика (рання, середня, висока, пізня) і еллінізм (ранній, середній, пізній). Таку точку зору поділяють також автори підручника “Філософія” за редакцією В.І.Ярошовця. В.Л.Петрушенко веде мову про три періоди: натурфілософський період, або рання класика (VII - V ст. до н.е.), висока класика (V - IV ст. до н.е.) і пізня класика, або завершальний цикл (у тому числі елліністична і римська філософія). Ми ж

дотримуємося такої періодизації: докласичний, класичний, посткласичний (елліністичний) та римський періоди. Особливості античної філософії: 1. Найважливішою особливістю античної філософії слід вважати те, що саме в античному світі вона вперше відокремилась від 10 інших сфер діяльності і постала як автономний напрям знання і пізнання. 2. Споглядальність і умоглядність переважної більшості філософських доктрин, відсутність безпосереднього зв'язку з практикою. Причина цього - презирство до виробничої діяльності, яка була справою рабів, а не вільних громадян. 3. Тісний зв'язок філософії з природознавством. Антична філософія зародилася не як галузь спеціального філософського знання, а як частина нерозчленованого наукового знання про природу. І перші античні філософи були природознавцями, фізиками. 4. Антична філософія була відкритою і доступною (для усіх і громадян, крім жінок); терпимою до різних думок і позицій; динамічною (в ній були зародки різних напрямів подальшої філософії); гнучкою, тобто здатною набувати різних форм і уявлень.

ВИСНОВКИ. Антична філософія являє собою колицю не лише < європейської філософії, а й культури загалом. Вона виникла на ґрунті соціокультурних умов Стародавньої Греції, її міфологічних джерел, увібравши в себе досягнення тогочасних наукових знань країн Сходу, їй належить накреслення майже всіх основних напрямів розвитку філософсько-світоглядної проблематики.